

Сергій Марчук

Праця як важливий засіб фізичного виховання у педагогіці Костянтина Ушинського

Work as an important tool of physical education in pedagogy of Konstantin Ushynskiy

Abstract: The article provides the current ideas of K. D. Ushynskiy concerning the problem of physical students' education. The role of work is studied as an important and effective mean of physical development of children. It's clarified that in humanistic pedagogy of K. D. Ushynskiy work is viewed as a source of physical, mental and moral improvement of the man. The importance of intellectual work is targeted for the development of physical and spiritual forces, strengthening the health of schoolchildren.

Концепція національного виховання визначає, що повноцінний фізичний розвиток особистості, сформованість її фізичних здібностей, зміцнення здоров'я, гармонії тіла і духу, людини і природи - основа фізичного виховання¹.

У сучасних умовах українська школа та сім'я мають культивувати такі якості і особливості характеру людини: всебічний і гармонійний розвиток особистості, готовність як до розумової, так і до фізичної праці, захисту рідної землі; дотримання принципів вселюдської і народної моралі: правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, гуманного ставлення до людини і довкілля; готовність до творчої праці в умовах ринкових відносин; повноцінний фізичний розвиток, міцне здоров'я, фізична досконалість, свідоме ставлення до зміцнення свого здоров'я як необхідної умови підготовки до суспільно корисної праці й захисту Батьківщини².

Проблема фізичного виховання сьогодні є актуальною та соціально значущою. Здорова людина більш підприємлива, активна, мобільна, життєрадісна

¹ Концепція національного виховання, Київ, 1994.

² Сім'я і родинне виховання. Концепція, "Рідна школа", 11-12/1996, с. 16.

і загалом життєздатніша. Чим більше розвинені фізичні і духовні сили людини, тим вищий рівень її працездатності і результативності праці.

Цікаві й актуальні думки щодо фізичного виховання залишив нам у спадок славетний український педагог К. Д. Ушинський. Корисними для сучасної теорії і практики фізичного виховання є його погляди на засоби фізичного виховання школярів, зокрема працю, дитячі ігри, режим дня й відпочинку дітей.

Сучасні підходи до здійснення фізичного виховання дітей та молоді відображено в навчальних підручниках і посібниках з педагогіки й теорії виховання (автори - Н.П. Волкова, В.М. Галузинський, М.Б. Євтух, В.М. Галузяк, В.І. Сметанський, В.І. Шахов, С.Г. Карпенчук, А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко, С.С. Пальчевський, О.В. Матвієнко, В.І. Лозова, Г.В. Троцько, Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко, М.М. Фіцула, В.В. Ягупов та ін.), монографіях науковців, методичних рекомендаціях, педагогічній періодиці.

За народною оцінкою праця - першооснова життя суспільства, головний засіб створення матеріальної і духовної культури (М. Г. Стельмахович, Є.І. Сявалко, А.В. Цьось). Працю як важливий засіб фізичного і трудового виховання дітей та молоді досліджували П.П. Блонський, Я.А. Коменський, П.Ф. Лесгафт, Й.Г. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо, С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський та інші.

Метою статті є вивчення ідей фізичного виховання у педагогічній спадщині К.Д. Ушинського. Завдання статті полягають у з'ясуванні К. Д. Ушинським ролі праці у формуванні особистості школяра специфіки вивчення праці як дієвого засобу фізичного розвитку дітей.

Фізичне виховання визначається як система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я та загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь³.

Питання фізичного виховання висвітлене у таких працях К.Д.Ушинського: „Людина як предмет виховання“, „Педагогічна подорож до Швейцарії“, „Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів“, „Дещо про перші уроки в школі“, „Праця в її психічному і виховному значенні“.

На думку К. Д. Ушинського, вихователь, який безпосередньо опікується справою фізичного виховання особистості, має володіти широкими знаннями з анатомії, патології, психології, тобто знати людину. І тільки за такої умови він не завдасть шкоди здоров'ю дітей.

Основою традиційного родинного виховання українців є праця. Саме вона - мірило духовних і фізичних якостей людини. Працю можна справедливо назвати великим творцем людської особистості, справжнього духовного багатства, моральної чистоти. Тому вся народна педагогіка ґрунтується на праці.

3 О.В. Матвієнко, *Виховання молодших школярів: теорія і технологія*, Київ, 2006, с. 326.

Правильно організована праця облагороджує людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток, відвертає від поганих думок і вчинків. Здавна вважалося, що навіть у найбільшому горі душу очищає, зцілює і повертає до життя саме праця. Недарма ж кажуть: «Праця в горі утішає»⁴.

Мабуть, найбільшу кількість крилатих висловів кожний народ присвятив праці, оскільки її виховна сила настільки велика, що її важко переоцінити. Українські мудрослів'я про працю твердять: «Хто багато робив, той багато знає», «У праці - краса людини», «Без діла слабше сила», «Землю прикрашає сонце, а людину - праця» та інші.

У народі застерігають: якщо хочеш мати в своїй сім'ї виродка, дай синові чи дочці все, що вони хочуть, і позбав їх можливості працювати. Неробство неодмінно веде до нещастя («з ледарем поведешся - горя наберешся»). За народним переказом, щасливим може бути лише той, хто працює («щастя не в горах ховається, а працею здобувається», «ледачий не буде щасливий», «праця - ключ до щастя»).

Народна педагогіка, палким прихильником якої був К. Д. Ушинський, не тільки проголошувала обов'язок працювати, а й втілювала його на практиці. Вже з перших кроків батьки залучають дітей до посильної праці, у різних її видах, пов'язаних із самообслуговуванням, господарсько-побутовими потребами, участю в догляді за рослинами і тваринами, рукоділлі. Така різноманітність дає змогу підтримувати постійний інтерес до трудової діяльності. Оскільки тут найбільше місця займає дитяча гра, цей період трудового виховання М. Г. Стельмахович називає ігровим. Взаємозв'язок праці з грою виявляється по-різному: гра відображає працю дорослих, елементи трудових і рухових дій є в грі, ігрові моменти використовуються у процесі праці. У своїх іграх діти найчастіше відтворюють те, що спостерігають в родинному колі. Сільські діти, наприклад, «господарюють»: готують їжу, мелють, сіють, косять, збирають урожай, місять тісто й печуть хліб (з глини, звичайно), будують хатинки з піску, місточку через уявну річку тощо. Відображаючи в іграх трудові дії дорослих, діти проймаються любов'ю до їхньої праці⁵.

До семи років хлопчики й дівчатка здебільшого граються спільно (ігри «Горюдуб», «Квач», «Гуси-лебеді»). Однак є ігри для хлопчиків («Коні», «Пиж», «Жравель») та дівчаток («Ляльки», «Ластівка», «Маківочки»).

Як бачимо, народна педагогіка послідовно обстоює потребу раннього залучення дитини до посильної праці. Чим раніше дитина вступить у трудову діяльність, тим краще, бо це повністю відповідає вродженому потягу людини щось робити, діяти⁶.

4 М.Г. Стельмахович, *Народна педагогіка*, Київ, 1985, с. 174.

5 Ibidem, с. 181.

6 Ibidem, с. 182.

Сповідуючи принципи народної педагогіки щодо праці, К.Д. Ушинський написав статтю „Праця в її психічному й виховному значенні”.

Педагог вважав, що людина формується і розвивається в трудовій діяльності. Для цього праця, по-перше, є основою і засобом людського існування, і, по-друге, вона є джерелом фізичного, розумового і морального вдосконалення людини. Ось чому праця - основний фактор і засіб виховання.

К.Д. Ушинський подає визначення праці: *«Праця, як ми її розуміємо, є така вільна і погоджена з християнською моральністю діяльність людини, на яку вона наважується з безумовної необхідності її для досягнення тієї чи іншої істинно-людської мети в житті»*⁷.

Праця - не гра і не забава, вона завжди серйозна і тяжка. На думку К.Д. Ушинського, тільки цілковите усвідомлення необхідності досягти певної мети в житті може змусити людину взяти на себе той тягар, який є необхідною властивістю будь-якої справжньої праці.

Праця справжня і неодмінно вільна (тому що іншої праці немає і бути не може) має таке значення для життя людини, що без неї воно втрачає всю свою ціну і всю свою гідність. Вона є не тільки необхідною умовою розвитку людини, а й умовою підтримування того ступеня гідності, якого людина вже досягла. *Без особистої праці людина не може йти вперед, не може лишатися на одному місці, а повинна йти назад.*

К.Д. Ушинський визначає фізичне, моральне і розумове значення праці: „Тіло, серце і розум людини потребують праці, і ця потреба така настійна, що коли, з будь-яких причин, у людини не буде особистої праці в житті, тоді вона губить справжню дорогу і перед нею відкриваються дві інші, обидві однаково згубні: дорога невситимого незадоволення життям, похмурої апатії і бездонної нудьги або дорога добровільного, непомітного самознищення, на якій людина швидко опускається до дитячих примх чи скотських насолод. На тій і на іншій дорозі смерть оволодіває людиною заживо, тому що праця, особиста, вільна праця, це й є життя”⁸.

К.Д. Ушинський констатує, що фізична праця необхідна для розвитку і підтримання в тілі людини фізичних сил, здоров'я і фізичних здібностей - цього доводити немає потреби. На думку К.Д. Ушинського, необхідність розумової праці для розвитку сил і здорового стану людського тіла не всі усвідомлюють виразно: „Багато хто вважає, що розумова праця шкідливо впливає на організм, а це зовсім не так. Звичайно, надмірна розумова праця шкідлива, але й надмірна фізична праця також є руйнівною для організму”⁹.

К.Д. Ушинський вважає, що будь-яка розумова праця впливає благотворно на кровообіг і травлення. Люди, які звикли до трудового кабінетного життя, почувають збудження апетиту швидше після помірної розумової праці, ніж після прогулянки.

7 К.Д. Ушинський, *Твори*. В 6 т. Т.5, Київ, 1952, с. 389.

8 І Ш е т, с. 390.

9 К.Д. Ушинський, *Твори...*, ор.сїї., с. 390.

Розумова праця, на думку К. Д. Ушинського, не може розвинути мускулів, але діяльність і особлива жвавість нервової системи заміняє цю нестачу. «Людина без розумових занять значно сильніше почуває шкідливість сидячого способу життя. Це особливо помітно на тих ремісниках, ремесло яких, не вимагаючи значних фізичних зусиль, вимагає сидячого способу життя і досить мало розумової діяльності. Дивлячись на бліді, воскові обличчя кравців, мимоволі бажаєш загального застосування швейної машини»¹⁰.

Сильний розвиток нервової системи розумовою працею дає надзвичайну живучість тілу людини. К. Д. Ушинський зазначає: „Між ученими особливо є багато людей, які доживають до глибокої старості, що звикли до розумової праці, витримують зміну клімату, погане повітря, нестачу їжі, відсутність руху не гірше, а часто навіть краще тих, у кого дуже розвинені мускули, але кволо і мляво діють нерви. Причини цього слід шукати у тому важливому значенні, що його має нервова система в житті інших систем людського організму і в участі, яку бере вона у всіх його функціях”¹¹.

К.Д.Ушинський вказує на необхідність взаємозв'язку фізичної і розумової діяльності: „Звичайно, найкорисніше було б для здоров'я людини, коли б фізична і розумова праця поєднувалися в її діяльності, але цілковита рівновага між ними навряд чи необхідна. Людська природа така гнучка, що здатна до найбільшої різноманітності способу життя. Найсильніша перевага праці розумової над фізичною, і навпаки, скоро переходить у звичку і не шкодить організмові людини; тільки цілковиті крайності в цьому є згубними”¹².

Саме виховання, на думку К. Д. Ушинського, якщо воно бажає щастя людині, повинне виховувати її *не для щастя*, а готувати до праці життя. Виховання повинне дати людині можливість знайти для себе працю в житті. Вільна праця потрібна людині сама по собі, для розвитку і підтримання в ній почуття людської гідності.

Педагог зазначає, що багатство, відсутність праці діє руйнівню не тільки на моральність, але навіть і на щастя суспільства, якщо суспільство своїм моральним і розумовим розвитком не підготовлене ще витримати натиску багатства. „Погану послугу зробив би державі той, хто знайшов би засіб відпускати їй щороку усю ту суму грошей, яка необхідна її громадянам. А якби люди винайшли казковий мішок, з якого вискакує все, чого душа забажає, або винайшли машину, яка цілком заміняє всяку працю людини, ...то сам розвиток людства зупинився б: розпуста і дикість заволоділи б суспільством, саме суспільство розпалося б: із знищенням необхідності особистої праці історія повинна припинитися”¹³.

10 Ibidem.

11 Ibidem.

12 Ibidem, с. 391.

13 Ibidem, с. 392.

К. Д. Ушинський твердить, що праця, спрямована від людини на природу, має зворотну дію на людину не тільки як задоволення її потреб і їх розширення, але діє власною своєю, внутрішньою, їй самій властивою силою, незалежно від тих матеріальних цінностей, які надає.

К. Д. Ушинський вірить, що Господь передбачив закон вільної праці і в зовнішній природі, і в самій людині, в її тілі, серці і розумі. «Посилаючи людину на працю, творець зробив працю необхідною умовою фізичного, морального і розумового розвитку, і саме щастя й гідність людини поставив у неминучу залежність від особистої праці»¹⁴.

Отже, праця є важливим засобом фізичного і трудового виховання школярів. Вивчаючи роль праці у вихованні та розвитку дитини, К. Д. Ушинський формулює висновки:

- по-перше, кожна школа повинна показати людині те, що в ній є найдорожчого, примусивши її пізнати себе як частину безсмертного, як живий організм світового духовного розвитку людства;
- по-друге, щоб людина щиро полюбила серйозну працю, насамперед треба прищепити їй серйозний погляд на життя;
- по-третє, вихователі, залучаючи дитину до праці, повинні ставитися з повагою до її дитячих зусиль щодо опанування досвіду, нагромадженого людством;
- по-четверте, виховання не тільки повинно розвинути розум людини, але й сформувати в ній до серйозної праці, без якої життя *не може бути* достойним і щасливим;
- по-п'яте, виховання не тільки повинно прищепити вихованцеві повагу і любов до праці, воно повинно ще дати йому й звичку до праці.

Подальших досліджень потребують інші засоби фізичного виховання у спадщині К. Д. Ушинського, зокрема, гімнастика, народні ігри, ходіння босоніж, природні фактори оздоровлення і загартування людського організму.

¹⁴ Ібідет, с. 395.